

BİBLİYOGRAFYA :

Hasan Basri Erk, *Meşhur Türk Hukukçuları* [baskı yeri ve yılı yok], s. 513-514; A. Fuat Başgil, *Din ve Laiklik* (İstanbul 1954), İstanbul 1985, s. 16, 178, 204 vd.; Mehmet Gökalp, *Ord.Prof.Dr. Ali Fuad Başgil*, İstanbul 1963; *el-Mevsû'atü'l-harekiyye* (nşr. Müessesetü'l-Buhûs ve'l-meşârii'l-İslâmiyye), Amman 1403/1983, I, 187-188; M. Niyazi Özdemir, "Ali Fuad Başgil", *Zaman*, İstanbul 16 Mayıs 1989, s. 3; Ezel Erverdi, "Başgil, Ali Fuat", *TDEA*, I, 343.

A. SELÇUK ÖZÇELİK

BAŞHALİFE

Osmanlılar'da
halife unvanı taşıyan
kâtiplerin ve çeşitli dairelerin
reislerine verilen ad.

Tekâlif Kavâidi'nde serhalife olarak yer alan bu makam, "hulefâ-yi aklâmin başı, birincisi, kıdemlisi, başkalfa" ve "kalfabey" olarak tarif edilmiştir (I, 210-211). Ayrıca kaynaklarda halife-i evvel olarak da geçmektedir.

Sipah, silâhtar, cebeci, yeniçeri gibi ocakların kalemlerinin reisleri bu adla anılırken daha sonra Asâkir-i Mansûre'nin Topçular Ocağı'nda da bu isimde bir memuriyet teşkil edilmiştir. Nitekim bu ocağa ait olmak üzere halife-i evvel-i dökücüyân ve halife-i evvel-i arabacıyân adlarını taşıyan memuriyetler bulunmaktaydı. Yine tersanede maaşların sağlanması ve verilmesi gibi işleri yürüten kalıyoncular başhalifesi yer almaktaydı. Ayrıca Rûznâmçe-i Evvel, Başmuhasebe ve Darphâne-i Âmire gibi maliye dairesine ait kalemlerin kâtiplerinin en kıdemlisi ne de bu ad verilmiştir.

Maliye dairesine ait kalemlerin başhalifelerinin tayini, hâcegân*ın teklifiyle en kıdemli halifenin bu vazifeye getirilmesi şeklindeydi. Yeniçeri, sipah, cebeci, silâhtar ve ağa kapısı kalemleri başhalifelerinin tayin ve azilleri ise diğerlerinden farklı olarak ağalarının yetkisindeydi. Başhalifeler büyük bir kusurları olmadıkça azledilmezlerdi; ancak ağaların tayin ve azletme yetkisinde bulunan başhalifeler çok defa bazı kimselelerin iftirasıyla bir iki yıl içinde azledilir olmuşlardır. Bu durum karşısında verdikleri bir arzuhalde bu durumun düzeltilmesini isteyerek kendilerinin de diğer kalem başhalifeleri nizamına tâbi olmalarını ve ruûs* verilmesini sağladılar.

Başhalifelerden askerî bir ocağa bağlı bulunanlar o ocağın orta kumandanlığına (çorbacı) getirilebilmekteydiler. Me-

selâ 1755'te Dergâh-ı Âlî Topçu Ocağı çorbacılarından sekizinci cemaatin çorbacısının vefatı üzerine beşinci cemaatin başhalifesi İbrâhim Ali bu makama tayin edilmiştir. III. Selim zamanında Tersâne-i Âmire Hendesehânesi'nin kurulması üzerine de (1797) buraya halife-i evvel olarak Ahmed Hoca Kaptan getirilmiştir.

Başhalifeler 1837'den itibaren müme-yiz veya başkâtîp sıfatını almışlardır.

BİBLİYOGRAFYA :

Teşrîfât-ı Kadîme, s. 20, 25, 105, 110; Abdurrahman Vefik, *Tekâlif Kavâidi*, İstanbul 1328, I, 210-211; Uzunçarşılı, *Saray Teşkilâtı*, s. 483; a.mlf., *Merkez-Bahriye*, s. 529, 537-543, 545; a.mlf., *Kapukulu Ocakları*, II, 10, 64, 89, 101-102, 106, 175.

YUSUF HALAÇOĞLU

BAŞHASEKİ

(bk. HASEKİ).

BAŞI BOZUK

Osmanlı Devleti'nde
savaş sırasında
asıl orduya katılan gönüllü
askerler için kullanılan bir tabir.

Yaya ve atlı olarak ayrı silâh ve teçhizatları olan ve ayrı kumandanların idaresi altında bulunan başı bozuk askerleri Osmanlı ordusunu oluşturan kuvvetlerdendir. Nitekim Kavalalı Mehmed Ali Paşa da başlangıçta, Mısır'ı işgal eden Napolyon Bonapart'ı oradan çıkartmak için sevk edilen başı bozuk askerlerinin kumandanı idi. Sultan Abdülmecid devrinde 1843'te Osmanlı ordusu yeniden düzenlenirken düzenli kuvvetleri oluşturan muvazzaf, yedek (redif) ve yardımcı kuvvetlerden başka başı bozuklar da teşkilâta alınmıştı. Daha ziyade Dobrucalılar, Kazaklar, Tatarlar, Çerkezler ve Doğu Anadolu'daki Türkmenler'den oluşan ve sayıları 60.000 civarında olan bu askerler savaş halinde orduya katılacaklardı. Fakat kendilerinden beklenen hizmet görülmediğinden 1854-1856 Osmanlı-Rus savaşı sırasında Fransız generali Joussouf ile İngiliz generali Biston tarafından düzenli birlikler haline getirilmelerine çalışılmışsa da bu mümkün olmamıştır. Midhat Paşa sadrazamlığı zamanında bu birlikleri kaldırmak istemiş fakat bunu başaramamıştır.

1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nda da kullanılan başı bozuk neferleri, intizam-

sızlıkları iyice artmış olduğundan, daha sonraki tarihlerde gönüllü olarak savaş katılacakların düzenli askerler tarzında olmaları istenmiş, böylece bu kuvvetlerin kullanılmasından hemen hemen vazgeçilmiştir.

Başı bozuk tabiri ayrıca Osmanlı İmparatorluğu'nun son zamanlarında taşradan İstanbul'a gelip işsiz güçsüz sivililer için de kullanılmıştır. Günümüzde Orta Anadolu'da dul kadın veya erkekler için, Trakya'da ise serseri ve külhanbeyler için kullanılmaktadır.

BİBLİYOGRAFYA :

Mir'ât-ı Hakikat (Miroğlu), III, 591, 653; Ahmed Midhat, *Üss-i İnkılâb*, İstanbul 1295, II, 288-289; Pakalın, I, 164-165; Karal, *Osmanlı Tarihi*, VI, 164-165; VIII, 6; *Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü*, Ankara 1965, II, 558; S. Shaw — E. K. Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye* (trc. Mehmet Harmanlı), İstanbul 1983, II, 120, 204; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "Başıbozuk", *İA*, II, 328; *TA*, V, 383; H. Bowen, "Başı - Bozuk", *El²* (İng.), I, 1077; a.mlf., "Başıbozuk", *ÜDMİ*, III, 938.

ABDÜLKADİR ÖZCAN

BAŞKIRT

Orta Asya
Türk kavimlerinden.

Ural dağlarının kuzey ve doğu kısımları ile İdil (Volga) havzasının kuzey kesimini teşkil eden bozkırlarda yaşarlar. Yaşadıkları bölgeye Başkırdistan denir. Buranın başşehri Ufa'dır.

Başkırt (Baskurt) Türkleri'ne mensup olan A. Zeki Velidi Togan'a göre Başkırt kelimesi Beş Ogur'dan gelmektedir. Başkırtlar'ın aslı Türkistan'ı terk ederek kuzeye yönelen ve sonra batıya geçen Kıpçak Türkleri'ne dayanmaktadır. Hatta bir kaynağa göre bunlardan bir grup Macaristan'a kadar gitmiştir.

X. yüzyıldan itibaren Başkırtlar'ın faaliyetleri hakkında daha geniş bilgiye rastlanmaktadır. Oğuzlar'ın X. yüzyılda batıya doğru harekete geçmelerinden sonra bölgenin nüfusça tenhalaşmasından istifade eden Başkırtlar Hîve'ye (Hârizm) kadar indiler. Fakat aralarında sık sık meydana gelen kavgalar yüzünden Karakalpak hanlarının idaresini kabul etmek zorunda kaldılar. Devrin kaynaklarında Başkırtlar'ın XI. yüzyıla kadar şaman oldukları, fakat Moğol hâkimiyetinden önce İslâmiyet'i kabul ettikleri belirtilmektedir. Cengiz ve oğulları zamanında ise Moğol ordularının süvari kuvvetlerini teşkil etmişlerdir. Daha sonra

Altın Orda Devleti idaresinde kalabalık bir topluluk halinde varlıklarını sürdürdüler. Bu devletin parçalanması (1481) üzerine Ak İdil ve Kama nehirlerinin doğusunda yaşayanları Şıbanoğulları idaresi altına girdiler. Güneyde ve güneybatıda yaşayanları ise Nogay Mirzaları tarafından idare edildiler. Çok geçmeden Şıban (Tura) hanları bütün Başkırtlar'ı kendi idareleri altına aldılar. İşte bu yıllardan başlayarak Kazan Türkleri'yle bir nevi ittifak kuran Başkırtlar onlarla birlikte Ruslar'a karşı mücadele etmeye başladılar. Fakat Kazan Türkleri'yle birlikte hareket etmeleri, 1552'de Kazan'ı, 1556'da Astarhan'ı işgal eden Ruslar'ın Başkırtlar üzerine yürümelerine yol açtı. Başkırt ülkesini idare eden Urus Mirza Rus ilerleyişine engel olamadı. Ruslar Yayık (Yayıtsk), Samara, Bırsk ve Ufa gibi yerleşim merkezlerini işgal ve tahkim ettiler. Ruslar'ın bu istilâ hareketlerine karşı Başkırt Türkleri ülkelerini büyük bir fedakârlıkla savundularsa da üstün silâh gücü karşısında yenilgiye uğradılar (1649). Ruslar Kazan Türkleri'ne yaptıkları gibi ülkelerini müdafa eden Başkırt halkını da ağır bir şekilde cezalandırdılar. Bu ağır zulme dayanamayan Başkırt Türkleri bir müddet sonra büyük kitleler halinde isyan ettiler. En şiddetli isyanlar 1661 ve 1765 yıllarında oldu. Başkırtlar yetersiz silâh gücüne rağmen mücadelelerini azimle sürdürdüler. Onların bu şiddetli mücadelesi, Rus tarihçisi Dobrovin'in onları, "Şarkta Rus hâkimiyetine karşı amansızca mücadele eden düşman kavim" olarak tasvir etmesine yol açtı. Ancak bütün bu mücadelelerinin sonunda yine de mağlûp olmaktan kurtulamadılar.

Rus istilâsı ve zulmü karşısında İstanbul'a elçiler ve mektuplar göndererek ülkelerinin düşman istilâsından kurtarılmasını istediler. Fakat Osmanlılar'dan cevap alamamaları üzerine liderleri Murad Han maceralı bir yolculuktan sonra 1708 yılında İstanbul'a gitti ve ülkesinin kurtarılması için resmen yardım talebinde bulundu. Onun bu isteğine karşı Osmanlı hükûmeti, padişahın ve Kırım Hanlığı'nın Ruslar'la barış yapmış olduğunu, fakat kendi başlarına Ruslar'la savaşmak isterlerse gayri resmî olarak yardımda bulunabileceğini bildirdi. Tatminkâr bir netice elde edemeyen Murad Han memleketine dönmek mecburiyetinde kaldı ve kısa bir süre sonra da Ruslar'la yaptığı son mücadelede şehid oldu.

Rus idaresi devri Başkırtlar için acılarla dolu bir dönemdir. Buna rağmen yılmadan çalışan Başkırtlar, işgal edilen diğer Türk illerinde olduğu gibi kendilerini yenileşme hareketlerine vererek millî şuurlarını muhafaza etmeyi başardılar. 1917 Bolşevik İhtilâli ile ortaya çıkan fırsatı değerlendirmek isteyen Başkırt Türkleri, A. Zeki Velidi Togan (o zamanlar Velidof) önderliğinde, o günlerde düzenlenen Rusya Müslümanları Kongresi'ne katılarak ihtilâlin vaad ettiği, halkların eşitliği ilkesi çerçevesinde haklarını korumaya çalıştılar. Önce Kazan Türkleri'yle İdil-Ural Tatar Devleti'ni kurmak için uğraşan Başkırtlar, anlaşma sağlanamayınca aynı işi Kazak Türkleri'yle yapmak istediler. Fakat Kazaklar'la da anlaşma olmayınca 1919'da yine A. Zeki Velidi başkanlığında Başkırt Otonom Cumhuriyeti'ni kurdular. Fakat bir müddet sonra bu küçük Başkırt Cumhuriyeti Kızılordu tarafından ortadan kaldırıldı. Bugün petrol kuyularıyla ünlü Başkırtlar ülkesi (Başkırt-Tatar ASSR), otonom bir statüde Sovyetler Birliği kontrolünde bulunmaktadır. Başkırtlar özellikle çiftçilik ve hayvancılıkla meşgul olup ormanlık kesimlerde avcılık, arıcılık yapmakta ve kereste sanayii ile uğraşmaktadırlar. Büyük bir kısmı ise maden ve petrol endüstrisinde çalışmaktadır. 1979 sayımına göre ülkedeki toplam 3.844.280 olan nüfusun 935.880'ini Başkırtlar, 940.446'sını Tatarlar, geri kalanlarını Ruslar ve Ukraynalılar teşkil eder.

BİBLİYOGRAFYA :

Materialy po istorii Bashkirkoy, A.S.S.R., Moskova 1936, I-III; Zeki Velidi Togan, *Bugünkü Türkili Türkistan ve Yakın Tarihi*, İstanbul 1942-47, bk. İndeks; a.mlf., *Hatıralar*, İstanbul 1969 tür.yer.; a.mlf., "Başkırt", *İA*, II, 328-332; a.mlf., "Başhıdjirt", *Eİ²* (İng.), I, 1075-1077; S. A. Zenkovsky, *Pan-Turkism and Islam in Russia*, Cambridge Mass 1960, tür.yer.; A. S. Donnelly, *The Russian Conquest of Bashkiria 1552-1740*, London 1968; Mehmet Saray, *Türkistan Türkleri*, İstanbul 1984, bk. İndeks; a.mlf., "Rusya'nın Asya'da Yayılması", *TED*, sy. 10-11 (1981), s. 279-302; J. G. Tewari, *Muslims Under the Czars and the Soviets*, Lucknow 1984, s. 38-39, 107-109; A. Bennigsen — S. E. Wimbush, *Muslims of the Soviet Empire*, London 1985, tür.yer.; Shirin Akiner, *Islamic Peoples of the Soviet Union*, London 1986, s. 77-85; "Les Causes politiques de l'Islamisation en Russie", *RMM*, LVI (1929), s. 7, 38-42.

MEHMET SARAY

BAŞKURT

(bk. BAŞKIRT).

BAŞLIK

Evlenecek erkeğin
kız tarafına ödediği para veya mal.

Muhtelif din ve kültürlerde evlenecek erkeğin kız tarafına çeşitli adlar altında belirli bir para veya mal verdiği ve bunun farklı hukukî ve sosyal sonuçlar doğurduğu bilinmektedir.

Romalılar'da ve Atinalılar'da erkek tarafından verilen mal (bride price), bir satış bedeli olma özelliği taşır. Evlenecek erkek, kızın babasına veya bizzat kıza ödediği belli bir mal ile kadını âdetata satın almaktadır. Ancak babanın da kızının durumunu güvence altına almak amacıyla damadına bazı ödemelerde (dowry: drahoma) bulunduğu görülmektedir. İlk zamanlarda sadece Atina'da rastlanan, daha sonra bütün eski Yunan sitelerinde ve Romalılar'da uygulanan "dowry", karısını boşamaması karşılığında kızın babası veya kardeşleri tarafından kocaya verilen belli bir bedeli oluşturmaktadır. Ne var ki "dowry"nin bir özelliği kocanın mülkü haline gelmemesi, sadece tabii ve hukukî semerelerinden faydalanılabilmesi, evlilik sona erdiği takdirde de kadın ile birlikte iade edilmesidir.

Müsevî ve kilise hukuklarında ise evlenme akdinin bir satış akdi olarak değerlendirildiği ve kızın ailesine "tamirtu: tirhatu" ve "m'aru" veya "mohar" isimleriyle ödemeler yapıldığı kaynaklarda belirtilmektedir. Bazan da koca kızın babasına mal veya para yerine belli bir hizmet sunmaktadır. Hz. Mûsâ'nın kayınpederi Hz. Şuayb'ın yanında kızıyla evlenmesi karşılığında sekiz ilâ on yıl çalışmayı taahhüt etmesi bu türdendir (bk. el-Kasas 28/27). Kocanın karısını boşaması halinde eşinin daha önce bâkire veya dul olmasına göre değişen belli miktarda parayı kızın ailesine verdiği, bunun da "mohar" kavramı içinde kabul edildiği görülmektedir. Bu uygulamaları başlığın bir türü olarak değerlendirmek mümkündür. Bunun karşılığında kızın kocasına getirdiği belirli bir mal demek olan "dowry" âdeti de "nadr" veya "nedunyah" adı altında gerek Müsevî hukukunda gerekse kilise hukukunda devam etmektedir. "Nedunyah" âdetinin para olarak takdim edilen özel şekline de "ketubbah" adı verilir. Bu âdetin modern zamanlarda da özellikle Doğu Avrupa yahudileri arasında uygulandığı görülmektedir.